

Фашизам – идеологија, политички систем и ратни походи

Академик Драгутин Лековић

Аутор пише о фашизму – непосредном узрочнику Другог светског рата – као политичкој идеологији реваншизма и агресије, израженој кроз италијански фашизам, немачки националсоцијализам, франкизам итд. Објашњава друштвено-историјске и идејне изворе нацизма, анатомију фашистичке идеологије, њене карактеристике, видове, начине испољавања, и друго. Предмет разматрања су и релације између фашизма, марксизма и бољшевизма, с једне стране (кроз радикални антикомунизам), и фашизма и либерализма (кроз радикални антилиберализам), с друге стране. Презентиран је и однос према демократији и правној држави. Од основних карактеристика нацизма и фашизма издвојене су културна ретроградност, идеолошки апсолутизам, антихуманизам, радикализовани макијавелизам и мизантропизам. Аутор је нагласио везу и континуитет између Хитлеровог „новог светског поретка“ и најновијег „новог светског поретка“. Посебно је обрађена хронологија догађаја од доласка Мусолинија и Хитлера на власт. Описане су фазе европске и светске фашизације, засноване на нацистичкој идеологији: стварање политичког програма и политичког система, Хитлерова борба за власт, милитаризација Немачке, ширење нацистичке идеологије, припрема за рат, стварање фашистичке коалиције и ратни походи. Упоредо с тим, аутор је приказао нарастање антифашистичких снага и пут до победе над најмрачнијом идеологијом 20. века.

Кад се говори о Другом светском рату потребно је најпре говорити о фашизму, јер је он био не само идеологија реваншизма и агресије него и непосредни узрочник тог рата. Фашизам се, попут осталих политичких идеологија, изражава у разним облицима и варијантама. Његови најпознатији облици су италијански фашизам, немачки националсоцијализам, франкизам, и други. Упркос одређеним разликама, идејна структура, политички садржај система и методи деловања су исти. Зато се они могу обухватити и разматрати под било којим од специфичних назива.

Квинтесенција фашизма је Хитлеров нацизам. Он је најрадикалнији и најдоследнији вид фашизма, и теоријски најубличенији. На неки начин, кодификован је у Хитлеровој књизи *Моја борба*. Хитлеров националсоцијализам је и најагресивнији вид фашизма. Хитлер је био и највећи агресор – није био само непосредни идејни инспиратор него и практични изазивач Другог светског рата.

Друштвено-историјски извори нацизма налазе се: 1) у поразу Немачке у рату 1914–1918. године, 2) у тешким условима који су јој Версајским миром наметнути, и 3) у последицама које су из војног пораза настале у земљи. Војни пораз донео је велика разарања и огромне људске жртве. Поред тога, народ је био психолошки и морално утучен. Последице ратног пораза биле су знатно појачане Версајским мировним одредбама – Немачка је лишена колонија и наметнуте су јој огромне репарације, што је економску ситуацију земље чинило изузетно тешком. Версајски мир озаконио је самосталност и сувереност неких територија које су Немци сматрали као своје и које су, у повољним околностима, намеравали да присвоје. Тим миром забрањено је војно утврђивање леве обале Рајне (чл. 42–44), утврђена је стриктна независност Аустрије (чл. 80), одрицање права на Менел (чл. 99), као и на слободни град Данциг (чл. 100), и признање независности Чехословачке. Одељак V садржи клаузуле које Немачкој забрањују држање више од 100.000 војника, као и забрану наоружања. Версајски мир није Немцима само повећао економске невоље него је повредио и њихов национални понос. Тако су последице тог мира у свим доменима друштвеног живота Немачке биле веома тешке.

Одредбе Версајског мира су биле тако строге не само због тога што су победници Немачку хтели да казне, као изазивача рата, него и да јој то буде опомена да се не усуди да изазива нове ратове. Пошто је Немачка ратом била поражена, а мировним обавезама су јој затворене историјске перспективе, тај мир је изазвао свеопшту народну осуду и подстакао је оријентацију духова у правцу национализма и реваншизма. И сам Хитлер је своју политичку каријеру започео најоштријом осудом Версајског мира, који ће увек третирати као *версајски диктат*. Његов националсоцијализам само је радикализација тог општег народног гнева и протеста против Версајског мира.

За Версајски мир треба рећи да је *неправедан*, јер је био не само мир победника него, још више и *мир осветника*. Али он не може бити оправдање за фашизам, ни за његова злодела и агресије. Националсоцијализам није настао само као реакција на Версајски мир него и као реакција на Октобарску револуцију 1917. и Новембарску револуцију у Немачкој 1919. године, као и на појачану активност левице, која је после тога уследила. То није само одговор радикалне деснице на те догађаје него и програм да се њихов утицај онемогући, па чак и поништи.

Националсоцијализам и фашизам уопште немају само друштвено-историјске него и *идејно-теоријске* изворе. *Идејни извори Мусолинијевог фашизма* су: француски синдикализам и Сорелова теорија насиља, неохегелијански етатизам, синдикалистички антипарламентаризам и традиционални италијански национализам и конзервативизам. *Идејни извори Хитлеровог националсоцијализма* су: наслеђени немачки национализам, пангерманизам и политички конзервативизам. Као посебни

извор инспирације Хитлеру је служио Чемберленов и Розенбергов расизам и антисемитизам. У елаборацији своје нацистичке идеологије он је користио и одређене радикалне и конзервативне елементе немачке филозофије – ирационализам, нихилизам, вољу за моћ, антидемократизам, и слично. У контексту тих друштвено-историјских околности и идејно-теоријских наслеђа, Хитлер је елаборирао целовиту политичку концепцију, која је систематизована у његовом програмском делу *Моја борба*.

Анатомија фашистичке идеологије

Најнепосредније извориште фашизма и његова главна основа је *национализам*! Он је и са хронолошког становишта исходишна тачка доктрине покрета. Поставши 12. септембра 1919. члан Немачке странке рада, Хитлер је на њеном првом јавном скупу, одржаном у Минхену 24. фебруара 1920. формулисао програм странке у 25 тачака. У *првој* тачки се захтева „уједињење свих Немаца у велику *Немачку* на основу права народа на самоопредељење“. Јединствена и велика Немачка је пре свега! По истој логици, она је и основа свега осталог.

Национализам је *прва* одредница фашизма и са *логичке* стране. Она је прва и у самом називу Хитлерове партије. Из те одреднице непосредно, или посредно, произилазе све остале одреднице. Национал-социјализам и фашизам уопште представљају злоупотребу националног осећања народа. То изворно и племенито осећање значи љубав према својој нацији и свом народу, уз истовремено уважавање самобитности и идентитета осталих народа. Фашистичка злоупотреба тог осећања састоји се у томе што се оно пренаглашава. Не ради се о национализму у обичном, или традиционалном смислу, него о особеном национализму – о *ултранационализму*. То је национализам који носи сва обележја шовинизма. Кратко, то је *шовинистички национализам*. Концентрисани израз тог национализма је синтагма: „Немачка изнад свега!“

Друга особеност нацистичког и фашистичког национализма састоји се у томе што се остварује на штету других народа. Остали народи се не само третирају као народи другог реда него им се оспоравају природна и историјска права.

Трећа особеност нацистичког и фашистичког национализма састоји се у томе што они не само да потцењују националне мањине него настоје и да их асимилију.

Четврта особеност нацистичког и фашистичког национализма састоји се у томе што са собом носи политички и културни хегемонизам.

Сваки изразитији национализам потенцијално је фашизоидан и тендира ка фашизму. Али он, као такав, не мора да непосредно прерасте у фашизам. Да би фашизоидни национализам прерастао у фашизам, потребни су одређени историјски услови, а они су се у Немачкој створили и подстакли су национализам да прерасте у фашизам.

Из национализма, непосредно, израстао је *реваншизам*. Национализам је принцип, реваншизам је практична политика. У ствари, *реваншизам је практички национализам*! То је практично оживотворење национализма. Битна одредница националсоцијализма и фашизма као таквог јесте *расизам*. Та одредба је непосредно везана за претходну, и из ње директно произилази. У ствари, ултранационализам и шовинизам, по логици, прелазе у расизам, а расизам се показује као највиши израз и резиме ултранационализма. Расизам се испољио у два основна вида – у виду идолатрије аријевске расе, што значи и Немаца као више расе, и у ниподаштавању других раса као нижих раса.

Расама и фашизму Хитлер је посветио посебно поглавље – девето, своје програмске књиге *Моја борба*, и оно је, због важности, много опширније од осталих поглавља, у којима су третирана друга важна питања. У њему Хитлер наглашава прворазредни значај расе. „Оно што на овом свету није добра раса је плева“ – наглашава, и дели расе на три врсте: – засниваче, носиоце и разориоце културе. Аријевска раса, којој и Немци припадају, по свим битним својствима је изнад осталих раса. Њена особеност је да је чисте крви. Она је „највећа по спремности да све способности стави у служби заједнице“. Она се уздиже до идеализма, до појма човека и до културе, и стваралац је највиших духовних и културних вредности човечанства. „Оно што ми данас пред нама видимо као људску културу, као резултате уметности, науке и технике, готово је искључиво стваралачки производ Аријеваца“. Хитлер наглашава и значај чистоте крви за опстанак и прогрес народа: „Грех против крви и расе је оригинални грех нашег света“. Мешање чисте и нечисте крви неизбежно води дегенерацији.

Расизам се показује и као *радикални антисемитизам*. У ствари, антисемитизам је највиши израз Хитлеровог нацизма и фашизма уопште. Указујући да је проучавањем јеврејског питања задро у његову суштину, Хитлер је то продирање означио као свој најдубљи и најзначајнији духовни преокрет. Ако је као пример више расе узео аријевску расу, као синоним ниже расе узео је Јевреје: „Најјачу супротност Аријевцу представља Јеврејин“.

Заслепљен анималном мржњом према Јеврејима, Хитлер је изгубио из вида да је то прогнани и напаћени народ и да би, без њиховог великог доприноса, духовна и културна вертикала човечанства била знатно нижа. После Јевреја, најнижа раса су Цигани, па их је Хитлер, као и Јевреје, немилосрдно уништавао. На трећем месту су Словени. Али њих Хитлер није осудио на тотално истребљење, јер им је наменио другу судбину – да на освојеним просторима, као робови, раде за немачки народ. Да би Словене трајно оставио у том статусу, Хитлер је сматрао да треба уништавати њихове даровите и умне људе, јер би они могли да буду чинилац освешћавања народа и фермент његове побуне и борбе за ослобођење.

Битна одредница нацизма и фашизма у целини јесте *апологија права јачега*. Нацизам и фашизам уопште апсолутизују борбу и фаворизују

право јачег над слабијим. Они биологизују-друштвене односе: „Ово одржање је, међутим, везано са чврсти закон нужности и права победе најбољег и најјачег. Ко хоће да живи тај се дакле, бори, и ко неће да се бори на овом свету вечног ринга, не заслужује живот“.

Хитлер није говорио само о „расним законима“ него је и наглашавао да они одређују „победнички ход најбољих раса... и целокупни људски напредак“.

Значајна карактеристика националсоцијализма и фашизма уопште јесте *јака држава и панетатизам*. Идеја јаке државе произилази из национализма и реваншизма, јер се без такве државе националне амбиције не могу остварити. Држава треба да је не само јака него и да обухвата и затвара све поре друштва. Ради се о панетатизму. Тај панетатизам има две варијанте: *мусолинијевску*, у којој је главно снажна *државна организација*, која обухвата и држи у спрези све елементе друштва – *Stato totalitario*, и *хитлеровска*, у којој акценат није на државној организацији, него на народу, који је субјект државе – кад се говори о држави, говори се о народној држави. Народ је не само испред државе него је и изнад државе. Зато се и држава назива народна држава – *Volkstaat*.

Националсоцијализам и фашизам уопште карактерише и *култ армије и милитаризам*. Хитлер наглашава да је армија најмоћнија школа немачке нације. На питање шта немачки народ дугује армији, одговорио је: „да се то може резимирати у једној речи – све“. Култ армије долази отуда што она, истиче Хитлер, „укључује смисао одговорности без резерве“. Другачије речено, што је централизована, ауторитарна и ефикасна. Може се без претеривања рећи да је Хитлер свој политички систем елаборирао и по моделу армије.

Из култа армије произилази *милитаризам*, тј. *убрзано и тотално* наоружање. Ако се жели реванш, онда се треба наоружавати, јер се без велике војне снаге реванш не може остварити. Зато је Хитлер, одмах по доласку на власт, пошао путем убрзане милитаризације. Борбена парола милитаризације, коју је формулисао Геринг, гласила је: „Топови уместо маслаца“.

Милитаризам је допуњен *парадизмом* – установљавањем помпезних и импресивних парада, прво политичких припадника, а затим, и још више, војних парада. Све је то требало да импресионира, да сугерира јединство, моћ и одлучност, да пропагира и да шармира духове и масе. Нацисти и фашисти уопште показали су изузетно мајсторство за све такве радње.

Експанзионизам је значајна одредба нацизма и фашизма у целини. Та одредба је непосредни израз претходне – милитаризација се изводи ради експанзионизма, вођења ратова и освајања туђих територија. Експанзионизам се прво показује као борба за *животни простор* – *Lebensraum*, који Немачкој недостаје. Та борба је више значајна са становишта будућности него са становишта садашњости, јер се популација стално повећава и потребе за животним простором постају све

веће, а он сам се не повећава. „Запоседање многих територија и тла за насељавање прекобројних припадника народа поседује бескрајно много предности, нарочито ако се нема у виду садашњост, него будућност“. За Немачку, наглашава Хитлер, „једина могућност за спровођење здраве политике тла састоји се у стицању новог земљишта у самој Европи“. А у Европи, здрава политика тла усмерена је на Русију. „Ако је постојала потреба за земљиштем и територијом у Европи, онда се то могло углавном догодити само на рачун Русије. Онда је морао нови Рајх поново да крене у марш путем некадашњих витезова немачког реда да би немачким мачем немачком плугу обезбедио бразду, а нацији хлеб насушни“. Русија је Немцима увек била на нишану, јер их је привлачила како огромним пространством и природним богатством, тако и популацијом као радном снагом. За политику покоравања Русије, нагласио је Хитлер, „постојао је само један једини савезник: Енглеска“. Тог савезника треба платити сваком ценом, додао је. И тај став је схватљив, јер је Енглеска увек била главни противник Русије и јер је била моћна сила без које се велика и снажна Русија није могла победити.

У домену политике нацизам и фашизам се, најпре, показују као *радикални антикомунизам*. То укључује и потпуно одбацивање марксизма као теоријског утемељења комунизма. Одбацивање комунизма окосница је Хитлеровог нацизма. Антикомунизам је изражен како у програмском Хитлеровом раду *Моја борба*, тако и у свим његовим каснијим говорима. Он је тако снажно изражен да су многи савремени историчари и политиколози фашизам третирали као реакцију на Октобарску револуцију и бољшевизам. Међутим, такво објашњење није прихватљиво, јер фашизам није настао из антикомунизма него из ултранационализма. У ствари, није антикомунизам родио нацизам, него је, напротив, нацизам породило антикомунизам. Иако се они у Хитлеровој доктрини и у фашистичкој идеологији уопште преплићу, национализам је – макар у крајњем – увек испред антикомунизма.

Фашистички антикомунизам има двојакe изворе инспирације – доктринарне и историјско-практичне. Доктринарни, како је сам Хитлер истакао, садржани су у чињеници да је фашизам ултранационализам, а комунизам интернационалистичко учење. „Данашња Немачка јесте националсоцијалистичка држава. Круг мисли по којима се управљамо, у најсавршенијој је супротности са основном идеологијом Совјетске Русије. Националсоцијализам јесте наука која се односи искључиво на немачки народ. Бољшевизам пак вазда наглашава своју међународну мисију“.

С националног гледишта и са становишта будућности немачке нације марксистичко и комунистичко учење није само штетно него је и директно поражавајуће. Хитлер наглашава да је током 1913. и 1914. године у блиским круговима „изражавао уверење, да је питање будућности немачке нације, питање уништења марксизма“. То је објаснио „разарајућим деловањем ове науке“, тј. чињеницом да она „готово невидљиво, разара целокупне основе једног здравог привредног и

државног схватања“. Марксистичка наука довела је и до „унутрашњег пропадања немачког народа“. Она је „уништавач њиховог битисања“, а да то људи не схватају. Хитлерова анимозност према марксизму и большевизму изазвана је Октобарском револуцијом, деловањем немачке социјал-демократске партије и посебно, Новембарском револуцијом у Немачкој 1919. године, и њиховим утицајем на идеолошки и политички живот послератне Европе. Нацизам не представља само одређену реакцију на большевизам, него и својеврсно настајање большевистичке политике и практичке традиције. Он је, према Хитлеровом мишљењу, настављање најгорих теоријских елемената и најбруталнијих практичких поступака большевизма (најгрубље и најрадикалније настављање стаљинизма). Хитлер је тврдио да је комунизам најцрњи и најпогубнији политички систем и највећа опасност за човечанство. Смисао своје идеологије и практичне акције видео је у томе да свет спасе од црвене опасности.

Хитлеров антикомунизам јачао је са ширењем утицаја Коминтерне и јачањем Совјетског Савеза – његове економске и војне моћи, и порастом његовог моралног и политичког утицаја у свету, јер је Хитлеру, тако велика и моћна земља, била препрека за остварење његовог стратешког плана – похода на Исток. Могуће да је та околност, у каснијем периоду, била примарнија и значајнија од идеолошке анимозности.

Нацизам и фашизам нису само радикални антикомунизам него и радикални *антилиберализам*. Либерализам они одбацују као плуралистичку и практично неефикасну доктрину. Они их одбацују и зато што представљају завођење и обмањивање народа. Западне демократије Хитлер је окарактерисао као *плутократије* и најоштрије их је критиковао. У њима је видео институције старог света, које су превазиђене. Више од тога, он их није само исмејавао него и презирао. Оно што га је највише иритирало била је њихова млитавост и неефикасност.

Уместо парламентарне демократије, наглашавао је Хитлер, потребна је „германска демократија слободног избора вође с његовом обавезом за потпуно преузимање сваке одговорности за своје деловање и поступке“. Са либерализмом и либералном демократијом он одбацује и *парламентаризам*, као његов непосредни практични израз, а био је и против народних посланика, које назива „парламентарне вашке“. Парламентаризам Хитлер најпре одбацује из начелних разлога: „Не постоји ни један принцип, који је, објективно гледано, тако нетачан као парламентаризам“, али и због других слабости које су тој институцији својствене. Слабост принципа састоји се у већинском одлучивању, које „одбија ауторитет личности и на њено место поставља бројчаност ове или оне гомиле“. Друга слабост парламентаризма тиче се механизма одлучивања. „Колико овде може бити лоша једна институција владавине која последње право на одредбе преноси на један масовни скуп људи, од којих само један мајушни делић поседује знање и искуство по стварима о којима се расправља“.

Парламентаризам је, сматрао је Хитлер, неприхватљив и зато што се проблеми друштва гомилају и мењају, а посланици остају исти, па не могу ваљано да их решавају. Он га одбацује и због неодговорности самих посланика, као и због тога што посланици више воде рачуна о својој партији, него о судбини земље. Хитлер одбацује парламентаризам и зато што му је својствена „бесрамно развијена уметност лагања“, али и из националних разлога – јер немачки народ лишава своје будућности: „и како је свенемачки покрет својом парламентарном оријентацијом тежиште своје делатности, уместо на народ пренео у Парламент, изгубио је будућност; а зато је добио јефтине успехе тренутка“. Главно тежиште покрета – нагласио је Хитлер – не сме бити пребачено у Парламент, него у фабрике и улице.

Међу значајним одредбама националсоцијализма и фашизма налази се и *социјализам*. Нацисти и фашисти су се сматрали особеним социјалистичким покретима. Мусолини је, својевремено, био члан Социјалистичке партије Италије, па је чак уређивао и социјалистички лист „Avanti!“ („Напред!“) Свој социјализам он је наглашавао и кад је постао идеолог фашизма. У ствари, третирао га је као варијанту социјализма. Хитлер и његови најближи сарадници још више су наглашавали да су носиоци новог вида социјализма. Познати идеолог нацизма, Алфред Розенберг, наглашавао је да „Хитлер германизује социјализам“. Други челник националсоцијалистичког покрета, Јозеф Гебелс, отишао је још даље – перспективу нацистичког покрета везао је за социјализам. У свом дневнику је нагласио: „Нови националсоцијализам биће или социјалистички или га неће бити“.

Насупрот интернационалистичким видовима социјализма, Хитлер је свој социјализам третирао као *националистички*. И заиста, најбитнија особеност његовог социјализма је у томе што је *непосредно* и у *целини* у служби нације и национализма. Друга битна карактеристика националсоцијалистичког и фашистичког социјализма састоји се у томе што то није социјализам експропријације богатијих од стране сиромашних, него социјализам њихове сарадње – обједињавање предузетника и најамних радника у заједничке организације.

Упркос Мусолинијевом и Хитлеровом инсистирању да су националсоцијализам и фашизам облици социјализма, не ради се о социјализму, него о *елементима социјализма* и одређеној *социјалној политици државе*. Социјализмом се манипулише, јер је он као идеја модеран и погодан да се придобију радни и сиромашнији друштвени слојеви. Уместо социјализма, у националсоцијализму и фашизму уопште постоји држава социјалног старања, која води бригу о нижим друштвеним слојевима. И поред настојања да се држава уздигне изнад класа и да буде орган уједначавања друштва, основне, класне и имовинске разлике у друштву остају. Приватна својина се признаје, као и приватна предузетничка иницијатива. Оне се, ради социјалне помоћи нижим друштвеним слојевима, ограничавају, али ипак остају.

Немилосрдна борба фашиста и националсоцијалиста против свих видова левице и класних видова социјализма такође указује на то да је њихов социјализам псеудосоцијализам. Најзад, немогућ је социјализам који је непосредно и у целини у служби екстремног национализма, јер такав национализам, пре или касније, разлаже и уништава социјализам. Зато је нацистичко-фашистички социјализам социјалистичка демагогија и псеудосоцијализам.

Као облик политичке владавине, националсоцијализам и фашизам најреакционарнији су диктаторијални режим, који личност не само непосредно подређује систему него који и брутално газе најелементарнија људска права и слободе. То је неограничено ауторитарство, које елиминира сваку демократску традицију, што Хитлер нимало није сакривао. Током излагања свог програма, 3. фебруара 1933, у Војном штабу својих сарадника, он је као политички програм означио: „најизразитији ауторитет државног вођства... истребљење штеточине, рак ране народа – демократије“.

Са демократијом, Хитлер је одбацио и правну државу. Основа правне државе је једнакост грађана пред законом и владавина права. У Хитлеровој концепцији политичког система држава не само да није правна него је и само право деградирано на ниво споредног регулатора. Закон није регулатор индивидуалних права, него суверена воља вође, који је врховни судија и последњи арбитар. Тако негација демократије и правне државе води у неограничено свевлашће. У негирању демократске традиције и правне државе огледа се не само архиреакционарни него и антицивизацијски карактер фашизма.

Значајна карактеристика нацифашизма је *апсолутизација покрета*. Покрет је изнад свих осталих категорија и симбола – идеологије, политике, државе, па чак и саме партије. Све остале категорије проверавају се односом према покрету и доприносом успеху покрета. И сам вођа, који је синоним покрета, у крајњем, у служби је покрета. Све је у служби магнетизма и динамизма покрета, што, поред осталог, објашњава брзо омасовљење и велике успехе покрета.

Карактеристика нацизма и фашизма уопште јесте и *идолатрија* или *обожавање вође*. Подстрек за обожавање своје личности дао је сам Хитлер честим изјавама да га је само провиђење подстакло да се посвети политици и да ради на уздизању Немачке. Обожавање Хитлера почело је у његовој најближој околини. Први његови обожаваоци били су Гебелс и Хес, а затим, редом, и остали најближи сарадници. Идолатрија вође, из окружења, брзо је пренета на широке народне масе. Тако је обожавање вође постала општа обавеза. Идолатрија Хитлерове личности у масама се изражавала познатим френетичким узвиком: Хајл! Хајл! Хајл! (што значи Живео! Живео! Живео!) а идолатрија Мусолинијеве личности у френетичким узвицима: Дуче! Дуче! Дуче! Обожавање вође, наимае, сматра се пробним каменом патриотизма.

У оквиру значајних особености нацизма и фашизма у целини треба убројити и уочавање *значаја пропаганде и виртуозно манипулисање*

пропагандом. У ствари, нацифашисти су, не само пре свих политичких покрета, него и више од свих осталих покрета, уочили изузетан значај пропаганде, како за политички живот, тако и за друштвени живот у целини. Они су не само основали посебно министарство за пропаганду него су му дали и виши ранг од свих осталих министарстава. Поред тога, свог најобразованијег и најспособнијег руководиоца – Јозефа Гебелса, поставили су на чело тог министарства. Нацифашисти су се пропагандом у највећој мери и практично користили. На том плану они су не само антиципирали наше време него су, у вештини вођења пропаганде, фактички, били на нивоу наших дана.

Хитлер је на класичан начин указао шта је смисао пропаганде и како се њоме практично манипулише у властите сврхе. Уместо да утврђује објективну истину и да је обнародује, пропаганда треба да осмисли и наметне властиту истину. Нацисти су измислили и најбољи начин наметања своје истине – њено непрестано понављање. У том погледу, као класичне су остале Гебелсове речи да се лаж, која се сто пута понавља узастопно, прихвата као истина.

Нацизам и фашизам у целини битно карактерише и *културна ретроградност*, која се прво огледа у потцењивању образовања и одбојности према интелектуалцима. Хитлер је тврдио да образованост није значајна одредба официра и да образован официр представља противуречност. У потцењивању образованости отишао је тако далеко да је септембра 1943. забранио трупним официрима да користе своја академска звања.

Културна ретроградност националсоцијализма и фашизма у целини огледа се у непосредном подређивању књижевности, уметности и културе нацистичкој идеологији, у примењивању вулгарно-партијског критерија у оцењивању духовног стваралаштва, у онемогућавању прогресивних литерарно-уметничких остварења, у завођењу строге и беспоговорне цензуре у свим доменима културе, и слично. Културна ретроградност најпотпуније се изразила у нацистичком јавном спаљивању прогресивних и лево оријентисаних књига. Завршни израз те културне ретроградности представљају Герингове речи: „кад чујем реч култура ја се машином за револвер“.

Значајна одредба нацизма и фашизма уопште јесте *идеолошки апсолутизам*. Идеологија је неприкосновена и, као таква, свему осталом је надређена. То је крајње једноумље. Нема места ни за плурализам мишљења, ни за дијалог различитих мишљења. Ради се о ригорозном монизму у мишљењу и апсолутном јединству мисли и акције. Идеолошки апсолутизам довео је до бруталног обрачунавања са свима који другачије мисле и до потпуног духовног униформизма. Политички тоталитаризам допуњен је духовним, а духовни тоталитаризам допуњава и крунише политички тоталитаризам. Систем је јединствен у свим својим сегментима, а окосница јединства је ригорозно једноумље и политички тоталитаризам.

Битна карактеристика националсоцијализма и фашизма уопште је *антихуманизам*, који је непосредна последица шовинизма и расизма. Он се одбацује и у име борбе за опстанак и права јачег у међусобној борби. Тамо где се ради о бити или не бити нема места ни за хуманизам, ни за етику, ни за естетику. О хуманости се не може говорити у свету који је оптерећен најтежим борбама за опстанак, јер на крају побеђује увек само нагон за самоодржавањем. Пошто је рат најгрубљи вид борбе за опстанак, у њему се најмање води рачуна о хуманости. Молткеов став да се хуманост у рату своди само на краткоћу поступка, Хитлер је до краја радикализовао. Кратки поступак он је и универзализовао – примењивао га је не само у рату него и у мирнодопским условима када се радило о обрачунима са својим опонентима.

Антихуманизам се испољава и у томе што се етика елиминише из политике и што се политички циљеви остварују најбруталнијим средствима. На том плану националсоцијализам и фашизам су не само наставак него и *радикализовање макијавелизма*. Као пример Хитлеровог макијавелизма могу послужити његове бројне изјаве да циљ наоружавања, које он фаворизује, није рат, него обезбеђивање Немачке од непријатељских напада, да он жели мир, јер су Немци много крварили, да жели добре односе са свим суседним земљама, да, кад му се задовољи један захтев, неће постављати други, и слично. Најбруталнији примери Хитлеровог макијавелизма су паљевина Рајхстага од стране нациста, 27. фебруара 1933, ради оптуживања комуниста да су то они урадили и бруталног обрачуна са њима, провоцирање рата са Пољском – напад на пограничну стражу и приказивање ствари тако као да су сами Пољаци агресори, и слично.

Значајна карактеристика националсоцијализма и фашизма је и *мизантропизам*, који је непосредна последица антихуманизма. Иако се фашистичка идеологија представља као хумано учење, које тежи да човеку обезбеди *рад, ред и мир*, она је *битно човекомрзилачка*, не само по свом шовинизму, расизму и антисемитизму него, чак, и по начину обрачуна с опонентима у својим властитим редовима, од којих је најпознатији Ноћ дугих ножева, у којој су ножевима убијени Хитлерови конкуренти и опоненти – Ернст Ремо и његове присталице. Националсоцијализам и фашизам су мизантропски по стрељању недужних талаца, масовном убијању ратних заробљеника, немилосрдном ликвидирању присталица левице и стварању концентрационих логора, у којима су терорисали и уништавали своје противнике – патриоте и прогресивне људе покорених земаља. Највиши израз националсоцијалистичког мизантропизма је *индустрија смрти* – крематорији и гасне коморе у којима су усмрћивали милионе људи, посебно Јевреје. Индустрија смрти, коју су прву нацисти изумели и ставили у погон, најсрамнији је изум нацизма и најдрастичнији пример њиховог антихуманизма и практичног мизантропизма. По доктринарној и практичној мизантропији, нацизам и фашизам остали су непревазиђени.

Нацизам и фашизам нису само идеологије националне обнове – стварања велике и јаке државе и обезбеђивања просперитета својим народима освајањем плодних европских простора него и идеологије *новог међународног поретка и светске доминације*. У ствари, Хитлер је био први државник који је имао визију новог светског поретка и који је употребио и сам термин *нови светски поредак!* („Националсоцијализам ће своју револуцију искористити за успостављање новог светског поретка“ – нагласио је Хитлер.) Нови светски поредак требало је да буде светска универзализација нацифашистичке идеологије, или светска реализација нацифашистичког поретка. Освајање Русије требало је да буде прва фаза Хитлеровог светског експанзионизма, а друга фаза била је намењена осталим европским земљама и Европи у целини. Немачко господство Европом Хитлер није планирао на столећа, него на хиљаду година. Иза немачког господства Европом требало је да уследи немачко господство светом.

Анализа конститутивних елемената нацистичке идеологије даје за право да се фашизам окарактерише као најмрачнија политичка идеологија и као најреакционарнији друштвено-политички систем модерне историје.

Оживотворење идеологије и изградња диктаторијалног политичког система

Ако је настанак нацизма као политичке идеологије непосредно везано за пораз Немачке у Првом светском рату и тешке мировне услове које је она морала да прихвати, долазак нациста на власт непосредно је везан за велику економску кризу 1929. године, која је захватила капиталистички свет, и која је у Европи најтеже погодила Немачку. Економску основу доласка Хитлера на власт чини свеопшти економски дебакл, који се састојао у економској стагнацији, огромној незапослености (осам милиона незапослених), недостатку роба, сталном расту цена, нечувеној инфлацији и сиромаштву великог дела народа. Сам Хитлер је назначио основне чиниоце који су омогућили да се нацизам конституише као покрет и да себи обезбеди политичку власт.

Нацисти су дошли на власт и зато што је ситуација била бременита *социјалним противуречностима*, које су фаворизовале немачку левицу, па је десница хтела да, фаворизујући Хитлера, онемогући левицу да дође на власт. Хитлер је дошао на власт јер је био најенергичнији борац против динамизирања левнице и најпоузданија заштита деснице. Изван те идеолошко-политичке компоненте његов успон на власт остаје необјашњив.

Победи нацизма допринело је и *политичко стање* Немачке после њеног пораза у Првом светском рату и груписање и офанзива деснице, подржавање деснице од стране привредне и финансијске аристократије, вешто манипулисање владајућих кругова у потискивању левих снага и у фаворизовању Хитлера, политичка пометња у делу народних слојева,

и слично. Оно што је више од свега тога помогло Хитлеру да дође на власт био је расцеп левице и супротстављеност њених главних представника – комуниста и социјал-демократа, која је попримила драстичне форме. Комунистичка интернационала, и са њом Комунистичка партија Немачке, третирали су социјал-демократе као „социјал-фашизам“ и као директне помоћнике Хитлерових похода, а социјал-демократи су комунисте третирали као противнике вајмарске демократије и ауторитарце, и изједначавали су их са нацизмом. Још више, они су ишли тако далеко да су опасност од комунизма стављали испред опасности од фашизма. Пошто су главне леве снаге – комунисти и социјал-демократи – биле у антагонизму, самостални отпор Хитлеру путем генералног штрајка или уличних демонстрација није могао да има никакве могућности.

Победи нацизма допринело је и *духовно стање* народа – криза духа, опште разочарење, пад морала, општа апатија и незнање. Немачки народ је у сваком погледу био дотакао дно, а кад се дотакне дно, важније је да се крене него куда се иде. Доласку Хитлера на власт много је допринела и ерозија одговорности у друштву и свеопшта нестабилност и лична несигурност. Стање је било такво да су друштвене регулативе биле поремећене и да се људи нису осећали безбедним не само политички него и правно. А, кад људи западну у такво стање, онда је најприхватљивији онај ко нуди безбедност и личну сигурност. Хитлер и нацисти су победили јер су обећали унутрашњи мир и сигурност, што је привукло оне који су се бојали личне несигурности и социјалних потреса, затим што су обећали спољну безбедност, коју ће гарантовати јака армија и снажна држава, и, најзад, што су обећали „светле перспективе за будућност земље и народа“. Народ се определио за Хитлера не стога што је сматрао да је његов програм добар, него што је тај програм, у насталим условима, сматрао за мање зло.

Долазак Хитлера на власт не може се објаснити само наведеним објективним условима, који су га фаворизовали. Хитлер и хитлеровци дошли су на власт јер су наведене повољне објективне услове и околности брзо, лако и веома успешно искористили. Они су нашли основну карику – реваншизам и експанзионизам, ради успона и процвата Немачке – који омогућавају отклањање деморализације и излазак из незнања. Формулисали су парола борбе која је људима вратила веру у будућност и која их је подстакла на живу практичну ангажованост.

У освајању власти, Хитлеру и његовим сарадницима много је помогла и њихова добро организована, дисциплинована и милитантна партија, као и снажна, синхронизована и веома сврсисходно вођена пропаганда. Поред тога, у освајању власти много им је помогла и вешта тактика политичке борбе – умешност разједињавања и дискредитовања политичких противника, и успешно обезбеђивање властитих политичких поена, смелост у борби и способност уцењивања одлучујућих државно-политичких чинилаца. Поред веште тактике борбе, много му је помогла безобзирност и бескрупулозност у остваривању циљева. Осим тога, и међународни чинилац који му је ишао у прилог – фаворизо

вање борбе против комунизма, а запостављање опасности од фашизма. У ствари, Хитлер је успео да дође на власт јер су европске владе крајем двадесетих и током тридесетих година биле тако опседнуте борбом против комунизма да су напосто изгубиле из вида опасност коју представља фашизам. Осим свих тих околности, Хитлер је могао на власт да дође легалних путем и благодарећи неким општим околностима.

Политичка нестабилност у земљи, закулисне игре у политичком врху, честе смене влада, конфликт између канцелара Брининга и конзервативног фон Папена, наклоњеног Хитлеру, који се завршио оставком Брининга и именовањем Папена за канцелара, и, затим, закулисна борба фон Папена против новог канцелара, генерала Шлајхера, који је поднео оставку, догађаји су који су омогућили да Хитлер ступи на сцену и да се решење политичке кризе нађе у његовом именовању за канцелара. То именовање Хитлер је и сам олакшао тиме што је прихватио да влада, којој ће бити на челу, буде коалициона влада. Рајхсканцелар – маршал Хинденбург, 30. јануара 1933, именовао је Хитлера за председника немачке владе.

Социјална основа Хитлеровог програма је хетерогена. У њој постоје две групације – оне које су по социјалном и економском обележју саме тежиле Хитлеру, и оне које је Хитлер, својим национализмом и експанзионизмом шармирао и привлачио. Прву групу чинили су пролетеризовани делови средњег слоја, које је економска криза 1929. године упропастила, који су изгубили поверење у традиционалне политичке партије и који су у Хитлеровом социјалном политичком програму видели решење својих невоља. Другу групацију чинили су средњи слојеви, које је више шармирао патриотизам и политички програм велике и стабилне Немачке, него Хитлеров економски програм. Ту спадају приватни предузетници, трговци и занатлије, државни службеници, део интелигенције – наставници, професори, учитељи, студенти и омладина. Та групација је била бројнија од претходне.

Поред нижих и средњих слојева Хитлера су подржавали одређени кругови из виших друштвених слојева – војних врхова, привредног живота, банкарских и финансијских институција, као и део високе буржоазије. Он је имао симпатизера чак и из редова аристократије. Нижи слојеви пали су у његов покрет да би их извео из беде и безнађа, а виши да би их одбранио од најезде нижих и сачувао постојећи класни однос. Дакле, Хитлер је могао доћи на власт и власт несметано одржавати зато што је подршку имао не само са једне, него са разних страна друштва, тј. из свих друштвених слојева. Али, у тој подршци доминирали су средњи слојеви у најширем смислу те речи. Они су били најшира социјална база фашизма.

Хитлер је био не само креатор идеологије него и непосредни субјект и аниматор целокупне политичке активности. За себе је рекао да је човек „са чврстом гвозденом вољом у срцу“ и да „ништа не ради напола“. „Кад се једном упутим једним путем, онда тим путем идем до краја“ – нагласио је. По доласку на власт, он је то и практично потврдио.

Одлучност, брзина и ефикасност са којом је своју доктрину оживотворио више су него изненађујући. Али, изненађујући су и безобзирност и бескрупулозност којом је то постигао. У ствари, све своје успехе и успоне постигао је не само гвозденом вољом и политичком умешношћу него и макијавелизмом и политичком бруталношћу.

Од доласка на власт сва Хитлерова одлучност била је усмерена на елиминисање немачке демократске традиције, обрачун са политичким противницима, изградњу диктаторијалног политичког система и остварење апсолутне личне власти. Сам ток догађаја и Хитлерове практичне активности то убедљиво показују.

Ради обрачуна са комунистима и левом опозицијом у целини, нацисти су 27. фебруара 1933. подметнули пожар у Рајхстаг. То паљење Хитлер је одмах искористио да се брутално обрачуна са демократским традицијама немачког народа. Наредног дана, 28. фебруара, донет је указ којим се укидају основна људска права – јавна окупљања, слобода штампе и друго, и који допушта да се употребе све мере у борби против комуниста и марксистичке пропаганде. После тога настала су хапшења комуниста и левих снага, која су достигла број од око 20.000 лица. Хитлер је 1. марта издајствовао да се донесе указ којим се подстицање на штрајк третира као дело високе издаје, а потом је припремио нацрт закона о неограниченим овлашћењима. Да би обезбедио потребну већину у Рајхстагу, која би тај закон изгласала, Хитлер је – користећи ограничавање људских слобода, уклонио комунистичке посланике одвођењем у притвор, и тиме онемогућио да учествују у гласању. После тога отпочео је кампању против социјал-демократа. У дебати, која је 28. фебруара 1933. око тих овлашћења у Рајхстагу вођена, Хитлер је оптужио социјал-демократе не само за завере и издају земље него, чак, и за пораз Немачке у Првом светском рату. Пошто је тако обезбедио потребне услове, закон је усвојен 24. марта 1933, чиме је Хитлер добио неограничену власт у земљи, што значи и право да мења устав.

После усвајања закона о неограниченим овлашћењима, за 5. март заказани су избори и отворена је изборна кампања, која се одвијала у мучним условима, у клими притисака и бруталних међусобних обрачунавања. Изборној кампањи Хитлер је посветио изузетну пажњу – обилазио је земљу чак и авионом, држао је говоре, мобилисао активисте своје партије, оркестрирао пропаганду и користио полицијске притиске. Током изборне кампање више друштвене слојеве плашио је комунизмом, а средње и ниже хаосом, ако он не победи. Да би побољшао могућност да остане на власти, Хитлер је успоставио савез са неким мањим националистичким и реакционарним партијама. Посредством тога, на изборима је постигао велики успех – добио је 17,2 милиона или 43,9 одсто гласова. На основу тих изборних резултата рајхсканцелар, маршал Хинденбург, именовао је 23. марта 1933. Хитлера за председника немачке владе.

После избора, прва Хитлерова брига била је настављање обрачуна с опозиционим снагама и дограђивање диктаторијалног политичког

система. У марту 1933. почео је стварати концентрационе логоре за све опоненте и неподобне, који су наредне године стављани под контролу полиције. Средином априла 1933. донет је закон о реорганизацији државне службе, чија је сврха била да се из државне службе уклоне сви неподобни и непоуздани службеници и да се замене присталицама нацистичког режима. Закон је имао за циљ и да васпитање и образовање очисти од неподобних васпитача и да школство и просвету подреди нацистичкој идеологији. У априлу Хитлер је створио тајну полицију – Гестапо, која је требало да чува систем и да се брутално обрачунава са његовим противницима. Убрзо после стварања Гестапоа, Хитлер је предузео завршни обрачун са комунистима и левим партијама. Комунистичку партију је забранио 2. маја, а истом уредбом забранио је и синдикате. Синдикални шефови, који се нису приклонили – били су затворени.

Иза тога, сви синдикати су укључени у Немачки фронт рада. Хитлер је 4. јула забранио социјал-демократску партију, а њене посланике избацио је из Рајхстага. Десет дана касније, 14. јула, донет је Указ којим се Национал-социјалистичка партија проглашава једином партијом у земљи. Тиме је озваничена једнопартијска владавина.

Током јула 1933. Хитлер је са папом Пијем XI потписао конкордат. Тиме је постигао две значајне ствари – обезбедио је подршку хришћана и признање цркве постојећег стања у Немачкој. Тим конкордатом и Ватикан је добио значајан поен, јер је, како је сам папа изјавио, црква у Хитлеру добила „бескомпромисног борца против комунизма и нихилизма“.

На Хитлеров захтев Рајхстаг 1. децембра 1933. донео је Закон којим се обезбеђује „јединство партије и Рајха“. Тим законом Хитлерова власт у партији се знатно појачава а сама партија се строго хијерархизује и централизује. После тога се оснивају партијске школе, чији је циљ „да младе људе солидним национал-социјалистичким васпитањем припреми да служе Рајху, народу и држави“, и посебне школе за руководиоце кадар, од којих је била најпознатија „Школа Адолф Хитлер“.

Ради централизације државне власти и јачања Хитлерове личне власти 30. јануара 1934. донет је закон којим се функције руководиоца националних држава напосто укидају, а челници земаљских влада претварају у чиновнике који раде под руководством централне власти. На тај начин федерализована немачка држава замењена је централизованом и хијерархизованом државом. Да би обезбедио јединство војске и ставио је под своју непосредну контролу Хитлер је 30. јуна 1934. на најбруталнији начин уклонио Ернста Рема, свог најближег сарадника у армији и најопаснијег конкурента. У ноћи 30. јуна, која је позната као Ноћ дугих ножева, Рем и његови најближи сарадници били су брутално убијени.

После свих тих брзих и великих успеха Хитлеру је преостало да постигне и последњи – да дође на чело државе. И та амбиција му се брзо остварила. После смрти председника Републике – маршала Хинден-

бурга, 2. августа 1934, заказан је плебисцит за то упражњено место. Хитлер је објавио кандидатуру и у изборној кампањи користио како своју агитациону вештину и своју говорничку надареност, тако и подршку организација и својих присталица. На референдуму је постигао велики успех – добио је 80 одсто свих гласова. На основу тога, он је 19. августа 1934. постао шеф државе. Пошто је већ био канцелар, тј. шеф владе, акумулирањем нове функције осигурао је тоталну власт у земљи.

Међу мерама које је Хитлер предузео ради дограђивања новог политичког система спада и обрачун са наслеђеним немачким парламентом – Рајхстагом. Третирајући Рајхстаг као неефикасну и за нацију бескорисну институцију, распустио га је 1. априла 1935. и заменио новим, који је лишио представничке и законодавне функције. У ствари, тај нови рајхстаг, убрзо после конституисања, донео је указ да сву законодавну власт преузима империјална влада, што је практично значило Хитлер и његова влада. Хитлер није само Рајхстаг лишио законодавне функције, него га је свео на најобичнији подијум, са којег је Немцима држао пропагандне говоре и саопштавао им своје историјске одлуке. Тако је парламентаризам замењен принципом вође као врховног арбитра.

Да би национал-социјалистичкој партији и њеним активистима омогућио да продре у све поре друштва и, посредством тога, ојачао своју суверену власт, Хитлер је оснивао велики број организација, које су биле трансмисије нацистичке партије, као што су: организација ратних ветерана, организација ратних инвалида, организација жена, организација деце и младића, организација Немачки фронт рада, студентска организација, организација предавача и наставника, организација правника, лекарска организација, удружење техничара, удружење аутомобилиста, удружење авијатичара, организација функционера, организација социјалне помоћи, организација спорта и забаве, и друго. Каква је то била подршка нацистичкој партији и Хитлеру лично показује чињеница да су те организације окупљале око 26 милиона чланова.

Кад је обезбедио потпуну друштвену хегемонију партије и суверену личну власт, Хитлер је започео обрачун са Јеврејима. У вези с тим, припремани су и доношени закони којима се Јевреји дискриминишу, односно којима се ограничавају функције и позиви које они могу да обављају, њихов приватни живот и њихова људска права. Лишавајући Јевреје држављанства, Хитлер је онемогућио не само њихов утицај на јавни живот него и њихову опозициону делатност.

Упоредо с елаборацијом диктаторијалног политичког система и апсолутне личне власти, Хитлер је радио и на остваривању спољнополитичких планова и задатака које је раније био назначио, што је постигао гажењем одредаба Версајског мировног уговора. Почетком октобра 1933. Немачка је напустила Међународну конференцију о наоружању. Дванаестог маја 1934. донет је План изградње ратне

морнарице, 14. маја Немачка је иступила из Друштва народа, а 16. маја Рајхстаг је донео закон о одбрамбеним снагама, тј. о увођењу војне обавезе, којим се утврђује да Немачка у мирно време има 500.000 војника.

Заплашене Хитлеровим гашењем одредаба Версајског мира, силе победнице и потписнице тога мира – Француска, Енглеска и Италија, одржале су од 11. до 14. априла 1935. конференцију ради разматрања мера које треба предузети против Немачке. Иако је конференција трајала скоро четири дана, а расправљало се изузетно важно питање, учесници нису успели да усагласе гледишта о мерама којима треба спречити гажење Версајског мира, па су се разишли без конкретне одлуке. Три дана касније – 17. априла, и Друштво народа се позабавило истим питањем, али ни оно није донело никакве конкретне закључке, ни одредило било какве мере да се Хитлер обузда. Тада су силе победнице учиниле *фаталну погрешку*, јер тада Немачка још увек није била велика војна сила, а углед Енглеске и Француске био је веома велики. Поред тога, њихове одлучне мере против Хитлера наишле би на широку подршку.

Неодлучни став сила победница подстакао је Хитлера да гажење Версајског мира још одлучније настави. Али, да би сакрио своје праве намере и умирио међународно јавно мњење, давао је веома мирољубиве и умирујуће изјаве. За увођење војне обавезе и установљавање стајаће војске рекао је да то не чини ради угрожавања других народа, него да би Немачкој обезбедио равноправност у том домену. Иако се стварно припремао за реванш и за рат, изјавио је да не жели рат „јер нема тог европског рата у коме би Немачка имала ма шта да добије“.

После доношења закона о одбрамбеним снагама, уследила је убрзана милитаризација – стварање велике народне немачке војске и производња одређеног наоружања. Милитаризацију су свесрдно подржали индустријалци и привредници, који су, заједно с банкарима били не само Хитлерови сарадници у остваривању плана милитаризације него и веома значајни финансијери тог плана. Са фаворизовањем индустрије наоружања – производње топова и тенкова, почела је и убрзана изградња војних ауто-страда и модерних аеродрома.

Убрзана милитаризација није спровођена само у области индустрије и привреде него и у домену науке. На томе су радили како научни институти из тог домена, тако и одговарајуће катедре на Универзитету. Благодарећи убрзаној и синхронизованој милитаризацији, Немачка је добила не само јаку и кадровски веома опремљену армију него и најмодерније наоружање. За свега пет година постала је прва европска војна сила. Милитаризација индустрије и привредног живота земље повећала је запосленост и допринела консолидовању економског живота. С војном силом првог реда, Немачка је постајала и прворазредна привредна сила, а тај војни и привредни успон пратила је све већа идејна хомогенизација друштва и све изразитија сврсисходна политичка акција народа.

Брзи и свестрани успон Немачке импресионирао је не само немачке грађане него и бројне иностране државне и политичке кругове. Десно оријентисана штампа западних земаља писала је веома повољно о Хитлеру и његовим зачуђујућим успесима, а наклоњени западни државници и политичари почели су да долазе Хитлеру у походе да би му изразили признања и честитке. Тако је Хитлера посетио бивши британски премијер Лојд Џорџ 27. октобра 1937. године. Код Хитлера је био и војвода од Виндзора, посетили су га и њему наклоњени државници – принц Павле Карађорђевић, бугарски краљ Борис, мађарски регент Хорти, румунски краљ Карол, и други. Поред одавања признања, те посете су биле срачунате и на додворавање Хитлеру и изналагање политичких аранжмана са њим.

Снага и углед Хитлерове Немачке подстакла је популаризовање и ширење нацистичке идеологије и формирање фашистичких покрета у европских државама. Фашизација политике и успостављање профашистичких режима започело је у Мађарској, Румунији и Пољској. Талас фашистичког утицаја заплуснуо је и Краљевину Југославију. Поред директних фашистичких покрета као што су били Димитрија Љотића и Хоцере, профашистичке тенденције јавиле су се у круговима грађанске деснице. То посебно важи за шефа ЈРЗ – Милана Стојадиновића, који је убрзо постао председник Југословенске владе и који је испољавао амбиције да буде југословенски *фирер*. Утицај нацизма продро је и у војни врх земље. Поједине кругове шармирао је до те мере да је генерал Милан Недић због тога морао да буде смењен са функције начелника Генералштаба Југословенске војске. Своје окретање Немачкој симпатизери су правдали не само просперитетом Немачке него и потребом одржавања пријатељских односа са њом ради избегавања рата, јер је земља за рат неспособна, и слично. Хитлерова Немачка импресионирала је и шармирала не само одређене политичке и војне кругове земље него и самог принца регента Павла Карађорђевића. Од 1935. године у земљи је убрзана поларизација на *патриотске и антифашистичке* снаге и на *профашистичке* снаге. Тај процес је подстакao Седми конгрес Комунистичке интернационале, одржан августа 1935, који је указао на претећу опасност од фашизма и позвао на стварање широког јединственог народног фронта ради борбе против фашизма, као и делатност КПЈ, која се у том правцу све више ангажовала. Процес диференцијације на патриотске и антифашистичке снаге и профашистичке снаге подстицала је и делатност патриотских политичких странака у земљи – демократске, земљорадничке, и друге, као и западна антифашистичка пропаганда, која се све више осећала. Тако је диференцијација на профашизам и антифашизам све више постајала *окосница* политичког живота у земљи.

Процес диференцирања на профашизам и антифашизам убрзано се одвијао и на међународном плану, што се видело не само по идеолошком повезивању него и у међународној политици (стварање и учвршћивање антифашистичких државних савеза, и друго). Убрзано диференцирање на профашизам и антифашизам подстакло је Хитлера да се још више

ангажује на обједињавању фашистичких земаља. Да би их и идеолошки чвршће објединио, он је Јапану понудио закључење антикоминтерновског пакта, који је закључен 1936. године. Том пакту је приступила и Италија, а циљ му је био не само борба против утицаја Коминтерне и њене антифашистичке пропаганде него и борба против Совјетског Савеза, као социјалистичке земље и патрона Коминтерне. Пакт је говорио и о интернационалним претензијама фашистичке идеологије – њеној интернационализацији.

Фашистички ратни походи

У јеку убрзане идеолошке диференцијације на профашизам и антифашизам започели су и први фашистички агресивни походи. Да би Италији обезбедио колоније Мусолини је 1935. године извршио агресију на Абисинију, коју је наредне године сасвим покорио. Приликом те агресије, европске демократије и Друштво народа испољили су изненађујућу неодлучност – остали су на вербалним осудама и на полумерама. Чак и санкције, које су најзад примењене, нису биле интегралне и одлучне – нису се односиле на забрану петролеја, што би италијанског агресора најтеже погодило. Изолација Италије, која је после рата уследила, појачала је њено везивање за Немачку и створила је основу за њихове заједничке освајачке планове.

И трећа фашистичка држава – Јапан, решила је у то време да проблем животног простора решава оружаном агресијом. Пошто је 1933. године наметнуо свој протекторат Манџурији и напустио Друштво народа, Јапан је 1937. године напао Кину, и заузео Шангај и Нанкинг и луке на југоистоку земље. Упркос отпору кинеске армије, делове кинеске територије ставио је под своју власт. Оба та рата остала су периферна – нису изазвали шире ратне конфликте, али су обелоданили агресивну и освајачку политику фашистичких држава.

У време фашистичких агресија у Африци и Азији, дошло је до прве оружане конфронтације фашизма и антифашизма у Западној Европи – на шпанском тлу. Ради успешне борбе против политичке реакције, шпанске прогресивне политичке снаге и организације оствариле су демократски народни фронт, који је на изборима 6. фебруара 1936. донео победу. После победе, формирана је прогресивна влада, коју су подржавали комунисти и социјалисти, анархисти и синдикалисти. Револуционарна влада је одмах започела демократске реформе – амнестира је политичке затворенике, спровела аграрну реформу, побољшала положај радних слојева, и слично. Тај револуционарни демократски курс заплашио је реакционарне снаге у земљи – цркву, аристократију, спахије и крупну буржоазију, а нарочито је узнемирио војне кругове, који су били залога политичке реакције, па их је подстакао да се обједине и ступе у оружану акцију.

Да би прекинули започети револуционарно-демократски преображај, војна групација, предвођена генералом Франком, уз подршку

политичке реакције, организовала је ноћу, између 17. и 18. августа 1936, побуну у Шпанском Мароку и на Канарским острвима. Демократске и патриотске снаге успеле су да побуну угуше у Мадриду, Барселони, Сан Себастијану и другим деловима Шпаније, али су се пучистичке снаге одржале у Мароку, Навари, делу старе Кастилије и на југу Шпаније. Да би својој побуни обезбедили успешан исход, пучисти су затражили помоћ и интервенцију фашистичких земаља, коју су убрзо и добили. Уместо помоћи легалној шпанској влади и антифашистичком фронту, западне демократије су се определиле за немешање. Чак се и француска социјалистичка влада Леона Блума определила за политику немешања, што је, у ствари, било посредно помагање побуњеника. Тако су патриотске снаге Шпаније у почетку морале да се саме боре за очување демократије и самосталност земље.

На фашистичку интервенцију, комунисти, левица и антифашистичке снаге организовале су слање добровољаца из разних европских земаља, који су у великом броју пошли у Шпанију да шпанском народу помогну у борби за националну самосталност и социјални прогрес. Из 53 земље, у Шпанску републиканску армију стигло је око 30.000 добровољаца, међу њима и 1.200 југословенских бораца. Од њих су стваране и интернационалне бригаде, које су се бориле раме уз раме са републиканском армијом против фашистичке најезде. У бици за Мадрид те снаге су формулисале познати борбени слоган: *No p'asáran!*, који је постао знамење борбе против фашизма и стекао међународну употребу. Беспримерним херојством патриотске и антифашистичке снаге су успеле да Мадрид одбране. Али, ако су добиле једну значајну битку, оне нису имале снаге да извојевају ратну победу. Бројнија, технички опремљенија и у борби сналажљивија франкистичка армија успела је да раздвоји републичку територију на два дела, од 18. марта 1939. заузме Мадрид и да, на крају, овлада Шпанијом. После победе франкисти су се ужасно реванширали (масовна стрељања, затварања, слање у концентрационе логоре, и слично), што је био један од најбруталнијих обрачуна нашег времена.

Иако су револуционарно-демократске снаге на шпанском тлу поражене, шпанска антифашистичка епопеја задобила је међународни углед и признање. То је било најзначајније антифашистичко бојиште до великог рата 1939. године. Шпанија је била не само колевка антифашистичке борбе него и школа формирања антифашистичких првобораца, који су имали велики значај у борби против фашизма у више европских земаља, па и код нас.

Иако је обилато помагао Франков заверенички фронт против шпанске демократске републике, Хитлер у то време није још био одлучио да своје циљеве постиже оружаном борбом. Свесан своје огромне војне и привредне моћи, сматрао је да своје амбиције може да задовољава мирним путем – притисцима, уценама и тактиком свршеног чина, па се на то оријентисао. И у том случају почео је с гажењем одредаба Версајског мировног уговора, а та акција је била изненађујуће

брза и успешна. Хитлер је, прво, 7. марта 1936, поново окупирао леву обалу Рајне, а две године касније, 10. марта 1938, анектирао је Аустрију. Убрзо затим, поставио је питање Судетске области, насељене Немцима, која је била саставни део Чехословачке. И у том случају радило се о томе да се Немци окупе и учине саставним делом „велике Немачке“.

Природно је било очекивати да ће Енглеска и Француска, као бивше победнице Немачке у рату 1914–1918. године и гаранти Версајског мира 1919. године, не само устати у одбрану мировних одредаба које је Хитлер буквално газио него и да ће учинити све што је у њиховој моћи да га обуздају у остваривању његових планова. Али, десило се супротно – уместо пружања одлучног отпора Хитлеру, оне су и у том случају његово гажење Версајског мира толерисале и прећутно одобравале. Судетска криза, коју је Хитлер 1938. године драматизовао, показала је да су те земље спремне не само да толеришу Хитлерове захтеве него и да му чине уступке. Тако је, ради решавања судетског питања, у Немачку допутовао енглески премијер Невил Чемберлен, који се 22. септембра 1938. састао са Хитлером. Из истог разлога у Немачку је дошао француски премијер Едуард Даладије, а ради учешћа на конференцији и италијански вођа Бенито Мусолини.

На конференцији, одржаној у Минхену, учесници су 29. септембра постигли споразум према којем је Судетска област уступљена Немачкој. Они, при томе, нису знали да је Хитлер већ био донео одлуку да окупира и целу Чехословачку. Ту своју намеру убрзо је и остварио – 15. марта 1939. немачке трупе су ушле у Праг, а затим су окупирале Чешку и Моравску. Месец дана касније, 7. априла, Мусолини је анектирао Албанију. Пошто су им идеологије и стратешки циљеви били исти, Хитлер и Мусолини су 22. маја 1939. потписали „Гвоздени пакт“, којим су се најтешње повезали и своје снаге узајамно ојачали. Поред тога, пакт их је подстакao и на нове ратне подухвате.

Ако је Хитлерова и Мусолинијева офанзива очекивана и разумљива, дефанзива Енглеске и Француске је, на први поглед, сасвим неразумљива и зачуђујућа. За прећутно одобравање Енглеске и Француске Хитлерових гажења одредаба Версајског мира и за њихово излагање у сусрет његовим новим захтевима могућа су два објашњења: *прво*, да су Енглеска и Француска биле неспремне за рат са Хитлером, што је, неоспорно, тачно, и *друго*, да су оне совјетски комунизам сматрале за већу опасност од фашизма и да су у Хитлеровој Немачкој виделе силу која може да заустави продор Русије и која ће се за њихов рачун борити против Совјетског Савеза. Повлађивање Хитлеру имало је за циљ да га одврати од Енглеске и Француске и да га окрене и гурне на Совјетски Савез. То су потврдили и неуспели преговори Енглеске и Француске са Совјетским Савезом о потписивању пакта о узајамној безбедности, који није потписан њиховом кривицом. Тај идеолошко-политички разлог јесте *истина вишег реда*.

Прећутно толерисање Хитлеровог гажења одредаба Версајског мира од стране Енглеске и Француске објашњава се и тиме што су оне

више мислиле о стварању новог светског поретка – доминацији либерализма у свету, него о одлучном обуздавању Хитлера. А тај нови светски поредак могао се изградити само међусобним ратом и уништењем два идеолошка опонента – фашизма и комунизма. Зато су Енглеска и Француска избегавале сукоб са Хитлером и настојале да га усмере на Совјетски Савез. Идеја новог светског поретка била је и касније присутна у стратегији борбе Енглеске и Француске против Хитлера и њихове сарадње са Совјетским Савезом у тој борби.

Пасивно понашање Енглеске и Француске и прећутно толерисање његових анексионих аката подстакли су Хитлера да убрзо иступи са већим захтевима и обимнијим подухватима. Недељу дана после окупације Чешке, 21. марта, покренуо је питање слободног града Данцига и коридора, с намером да га припоји Рајху, а 22. марта Рајху је присјединио област Мемел. После тих окупација, Велика Британија је схватила да се Хитлер тиме неће задовољити и да ће следећа жртва његове агресије, по свој прилици, бити Пољска. Зато је 31. марта 1939. Пољској дала гаранције да ће јој, у случају угрожавања независности, свим силама притећи у помоћ. Исти став заузела је и Француска. Из истог разлога, 13. априла, Енглеска је дала гаранције Грчкој да ће се, у случају да буде угрожена, ангажовати у њеној одбрани.

Са окупацијом Чешке и Моравске, рекао је Хитлер, „постављена је основа за акцију против Пољске“, која је била део источног подручја који је требало да служи као животни простор Немачке. Други разлог Хитлеровог напада на Пољску било је то што је њено освајање отварало врата и олакшавало даља освајања животног простора – оног у Русији. Најзад, трећи разлог Хитлеровог напада на Пољску био је, како је сам нагласио, страх да ће га Пољска напасти у случају његовог сукоба са Западом. Руковођен тим разлозима, 9. маја 1939, одлучио је да нападне Пољску, под условом да ризикује рат са Енглеском и Француском.

Пошто је крајем пролећа 1939. већ било сасвим јасно да предстоји шира Хитлерова акција, која може довести до општег конфликта, Совјетски Савез је Енглеској и Француској понудио закључење пакта о узајамној одбрани, која би отклонила ратну опасност. Оне су прихватиле да о том предлогу разговарају, па је англо-француска делегација, 11. августа 1939, отпутовала у Москву. Али, иако је ситуација захтевала хитна и одлучна решења, англо-француски делегати су преговоре отежавали и одуговлачили надајући се да ће Хитлера усмерити на Совјетски Савез, или да ће Совјетски Савез довести у ситуацију да „вади кестење из ватре“ за рачун западних сила.

Неповерљив према Енглеској и Француској, иритиран њиховим одгађањем потписивања пакта и, уз то, уверен да су Енглеска и Француска исувише слабе да се понесу са Хитлером и да су слабашан војни савезник, Стаљин је, истовремено, покренуо преговоре са Немачком, који су завршени пактом Рибентроп–Молотов, потписаним у Москви 23. августа 1939. године. Тим пактом Немачка и Совјетски Савез су усагласили своје интересе и акције у односу на Пољску. Када

су сазнале за немачко-руски споразум, западне силе су зажалиле што нису потписале пакт са Совјетским Савезом, јер су схватиле да ће немачко-совјетски споразум испасти на њихову штету.

Да би подржала Пољску у случају њене очекиване угрожености Енглеска јој је 25. августа дала гаранције којима се обавезала да ће у случају рата устати у њену одбрану. Том пакту се придружила и Француска, а Енглеска је њиме знатно оснажила своје раније обавезе према Пољској.

Упркос подршци коју су Енглеска и Француска обећале Пољској, у решености да је освоји Хитлер је испољио такву непопустљивост да га ни понуда британског премијера од 22. августа да се спор реши преговорима и мирним путем, ни апели председника Рузвелта од 24. и 25. августа, ни апели римског папе од 24. и 31. августа, ни апели француског премијера Даладјеа од 26. августа нису успели од те намере да одврате. Да остане тако непопустљив допринео је и Геринг, који је важио као специјалиста за Енглеску и који га је уверавао да она, као и Француска, неће реаговати ни поводом инвазије Пољске.

Обрачун са Пољском био је Хитлеру утолико лакши што је 23. августа склопљен споразум Рибентроп–Молотов о заједничким интересима и акцијама у Пољској, јер га је ослободио погубне борбе на два фронта. Иако је био охрабрен тим пактом, Хитлер ипак није хтео да према Пољској иступи као отворени агресор. Да би са себе скинуо одговорност за тај неоправдани чин, навече, 1. септембра, испровоцирао је сукоб и представио га као да су пољски стражари напали Немце, који су морали да се бране.

После Хитлеровог напада на Пољску Енглеска и Француска су, 3. септембра, устале у одбрану Пољске и Хитлеру објавиле рат. Тако је започео Други светски рат, а рат са Пољском трајао је само 27 дана. Ступањем Енглеске и Француске у рат са Хитлером знатно је проширен радијус ратних збивања. Поред тога, оно је не само убрзало него и усложнило ратна збивања, јер се радило не само о непосредним него, још више, и о посредним конфронтацијама и сукобима. Радило се и о томе да се ратни противник не само правовремено нападне него и да се његова евентуална акција предухитри. Логика предухитрења убрзала је Хитлеров напад на Данску и Норвешку.

Свесни економског и стратегијског значаја Данске и Норвешке за блокирање Хитлера, Енглези су 8. априла 1940. најавили постављање мина у територијалне воде Норвешке. Непосредни циљ те акције био је да се Немачкој онемогући да се преко Нарвика снабдева шведском рудом, посебно челиком, и да јој се онемогући да користи нордијске луке. Увиђајући да би то за Немачку био тежак удар, Хитлер је решио да их предухитри и онемогући њихов план.

Други разлог Хитлеровог напада на Данску и Норвешку било је његово уверење да се Норвешка не придржава стриктне неутралности и да би могла послужити као база за споразумно искрцавање Енглеза у залеђу Немачке. Да би све то предухитрио Хитлер је 9. маја 1940.

напао и савладао Данску и наставио инвазију Норвешке, која је после два месеца капитулирала. У припремању напада и освајању Норвешке Хитлеру је помагао норвешки издајник Квислинг, који је и у освојеној земљи вршио власт у корист Немачке. Према њему су сви они који су у окупираним земљама служили окупаторима названи квислинзи.

По истој логици по којој се одлучио да освоји Данску и Норвешку (предухитривање противника), Хитлер је решио да покори Холандију, Белгију и Луксембург. На састанку, одржаном 23. новембра 1939, нагласио је да је „Рур Ахилова пета Немачке“ с обзиром на могућност продора Енглеске и Француске у ту област, што би Немачку довело у највећу опасност. Таква опасност, додао је Хитлер, веома је реална, јер Енглеска и Француска располажу техником и армијом да то остваре, и што су симпатије Холандије, Белгије и Луксембурга на страни Енглеске. „Ако би француска армија умарширала у Белгију да нас нападне било би то исувише касно за нас. Ми је морамо предухитрити“, нагласио је Хитлер. Осим тога, указао је на то да би освајање тих земаља било од огромне важности за савладавање Енглеске. У духу те логике, 10. маја 1940, извршио је инвазију на Холандију, Белгију и Луксембург.

После заузимања Холандије, Белгије и Луксембурга Хитлер је наставио обрачун са Француском, који је био краткотрајан – од септембра 1939. до јуна 1940 – и назван је смешни рат. Концентричним нападом, немачке трупе су успеле не само да пробију француску пограничну одбрану него и да саму француску територију преполове на два дела. Пошто су извеле пробој главног фронта, немачке трупе су 14. јуна 1940. заузеле Париз, а затим су наставиле офанзиву без икаквог организованог отпора. Два дана после заузимања Париза, 17. јуна, маршал Петен је затражио престанак ратних операција. Капитулација је, под веома тешким условима, потписана 27. јуна. После тога Петен се ставио на услугу Немцима и под њиховим патронатом организовао је државну управу са престоницом у граду Вишију.

Насупрот Петену, генерал Де Гол није признао капитулацију, него је 17. јуна отпутовао за Лондон, одакле је, 18. јуна, упутио Французима апел, у којем их је позвао да организују покрет отпора и да наставе борбу против немачког окупатора. Тако се Француска поделила на неокупирану и вазалну Француску, под немачком влашћу, и слободну Француску, коју је симболизовао генерал Де Гол.

Опијен брзим и лаким победама, Хитлер је желео да се што пре обрачуна и са Енглеском. При томе, њему је било јасно да су позиције Немачке за освајање Енглеске биле повољне, јер је Енглеска на ратном попришту остала сама – њени стварни, а и потенцијални савезници, већ су били покорени, а затим, Немци су загосподарили свим граничним простором и свим лукама од Нарвика до Хендеја. Поред тога, он је располагао и много бољим наоружањем. Полазећи од наведених предности, Хитлер је 13. јула 1940. наредио да се одмах почну припреме за инвазију на Енглеску. Три дана касније, 16. јула, издао је и одговарајућу директиву – број 16, под називом „Морски лав“. Тим планом је освајање

Енглеске предвиђено перманентним бомбардовањем, које треба да сломи отпор Енглеза, омогући инвазију тупа на енглеско тло и заузимање енглеске територије. Да би заварао енглеске политичке и војне врхове и олакшао остваривање свог плана, Хитлер је, у говору у Рајхстагу, одржаном 19. јула, Енглеској понудио мир. Али, енглески званичници нису хтели ни да чују, па су ту понуду 22. јула одлучно одбили. Тако је Хитлер морао да се суочи са до тада најтежим и најнеизвеснијим ратним подухватом. Бојећи се дугог и исцрпљујућег рата са неизвесним исходом, дошао је крајем јула на помисао да би – уместо настављања таквог рата са Енглеском – било боље да нападне Совјетски Савез, с намером да га брзо разбије и победи, и тиме појача своје позиције у односу на Енглеску, односно да је присили на мировни споразум или да је војнички покори. „Ако Русија буде разбијена, Енглеска ће изгубити и последњу наду“ – рекао је Хитлер у једној од својих интерних изјава из тог периода.

Док је планирао напад на Совјетски Савез Хитлер је, како сведочи Катјел, био уверен да та земља није спремна за рат. Сматрао је да њена војна индустрија није развијена, да економија није толико јака да може поднети рат и да врх совјетске армије није оспособљен да води рат јер је командни кадар осакаћен чисткама, па се идеја о нападу на Совјетски Савез, пре коначног обрачуна са Енглеском, убрзо почела званично разматрати.

Међутим, енглеско одбијање понуђеног мира подстакло је Хитлера да припреме за инвазију Енглеске знатно убрза – крајем јула оне су биле у потпуном замаху, а средином августа су, у основи, биле завршене, јер је крајњи рок за извођење главне инвазије био одређен за 15. септембар. Не чекајући завршетак свих предвиђених припрема, Хитлер је, 10. августа 1940. наредио да отпочне узастопно бомбардовање главних енглеских градова и енглеске територије. Та ваздушна офанзива трајала је све до половине октобра. Стално и брутално бомбардовање енглеских градова изазвало је не само велике рушевине и огромне материјалне штете него и огромне људске жртве. Али, све то није поколебало отпор енглеског народа.

За одбрану Енглеске посебан значај имао је долазак Винстона Черчила на чело енглеске владе, 10. маја 1940. године. Да би земљу што успешније одбранила од Хитлерове инвазије британска влада је спровела убрзану мобилизацију. Напоре са тим, прибегла је тактици народног отпора – стварања Домовинских снага (*Home Guard*), које су подстицале дух отпора и јачале одбрамбену снагу земље. Заједно са тим развијена је снажна антинацистичка пропаганда, па је, благодарећи свему томе, Енглеска успешно одолевала нацистичким ударцима.

У одбрани Енглеске велики значај имала је и енглеска артиљерија и противавионска одбрана, које су до септембра уништиле 10 одсто немачке ваздушне флоте. Одбрану Енглеске потпомогло је и често лоше време, које је Хитлеров инвазиони подухват успоравало и отежавало. За одбрану Енглеске била је нарочито значајна америчка помоћ

– почетком септембра Енглеска је добила 50 разарача и антиавионско оружје, а затим и обилну финансијску помоћ. У јеку одлучне борбе Енглеза против Хитлерове најезде, Рузвелт и Черчил су, 14. августа 1941, објавили Атлантску повељу, у којој су осудили фашистичку агресију, позвали поробљене народе да устану против фашистичке агресије и нагласили да неће потписати никакав сепаратни мир, већ ће битку са фашизмом водити до његовог потпуног пораза. Као антифашистички манифест две обједињене и моћне силе, та повеља је била значајан допринос борби против фашизма. У њој су Рузвелт и Черчил назначили и како треба уредити послератни свет – да га треба изградити на принципима либерализма, па је она теоријско утемељење послератног међународног поретка и антиципација садашњег „новог светског поретка“.

Увиђајући да инвазију Енглеске не може да оствари ваздушном офанзивом, коју је био предвидео и започео, Хитлер је 19. септембра 1940. донео одлуку да се флота деконцентрише и да се освајање Енглеске оствари на други начин. Други план освајања Енглеске било је пресецање њених поморских комуникација и њена потпуна изолација посредством освајања Гибралтара и блокирања средоземних база, што би било допуњено ваздушном инвазијом и искрцавањем на енглеско тло. За такву акцију војска и авијација биле су спремне и налазиле су се у непосредном суседству Шпаније – Француској, али је била неопходна сагласност Шпаније да немачке трупе и војна опрема прођу кроз њену територију. Међутим, Франко је предвиђену акцију одбио с образложењем да не може да погази неутралност своје земље из страха од рата са Енглеском. Тако је и та варијанта освајања Енглеске отпала, а цели подухват је одложен за пролеће 1941. године.

Битка за Енглеску је много значајнија него што се обично мисли, пошто је то први Хитлеров пораз у дотадашњем рату, а пораз Енглеске могао је да угрози победу над фашизмом и можда, чак, да је доведе у питање. Да је Хитлер успео да сломи херојски отпор енглеског народа, можда би, користећи енглеске потенцијале и општу деморалисаност, и избегавајући рат на два фронта, успео да се, на крају, обрачуна и са Совјетским Савезом. После тога, постао би неоспорни и неугрожени господар света.

Одустајући од гибралтарске операције, Хитлер се вратио плану за освајање Совјетског Савеза. Кајтел каже да су се све њихове мисли поново вратиле проблему Истока. Од тада – како Халдер наглашава у свом *Дневнику* – борбе са Енглеском биле су мање-више спорадичне и требало је да прикрију припремање напада на Совјетски Савез. Предвиђени напад на Совјетски Савез озваничен је Хитлеровом директивом No 18, од 18. децембра 1940, а план тог напада означен је шифром „Операција Барбароса“. Као разлог напада Хитлер је навео крајњу супротност двају погледа на свет, а рат против Совјетског Савеза окарактерисао је као „борбу за бити или не бити“, и нагласио да се за

то треба одрећи свих традиционалних појмова о племићкој борби и свих општеприхватљивих права и обичаја вођења борбе.

Ради нормалнијег и убрзанијег припремања напада на Совјетски Савез Хитлеру је одговарало да се рат на Балкану избегне и да се проблеми решавају преговорима, без већих потреса, па је и своје непосредне циљеве у том рејону настојао да решава мирним путем. Али, стање на Балкану било је такво да се на њега није могло много утицати.

Компликованост ситуације састојала се у томе што је Италија 7. априла 1939. била запосела Албанију и ставила је под свој утицај, што је Грчка била у савезу са Енглеском, што су Бугарска, Румунија и Мађарска инклинирале Немачкој и оријентисале се на њу, а у Југославији се водила борба око коначног политичког опредељења. Због тога се догађаји на Балкану у време Хитлерових припрема за напад на Совјетски Савез нису одвијали у правцу смиривања и олакшавања Хитлеровог подухвата, него у правцу његовог отежавања и одуговлачења.

Највеће компликације за остваривање Хитлеровог напада на Совјетски Савез изазвао је Мусолини, који је, без консултације са Хитлером, 28. октобра 1940, из Албаније напао Грчку. При томе, он је рачунао на брзу и тријумфалну победу. Али, уместо тога, италијанске трупе су доживеле тежак пораз – биле су не само одбијене него су Грци заузели и трећину Албаније.

Нашавши се у тешкој ситуацији, Мусолини се обратио Хитлеру за помоћ, која му је убрзо и достављена. Да би потпомогли Грке у борби против италијанског агресора и сачували свој утицај у том региону, Енглези су се 3. марта 1941. искрцали на грчко тло. Предстојала је конфронтација Немачке и Енглеске на Балкану, чиме је Балкан постао не само значајно ратно поприште него је добио и шири стратешки значај.

Искрцавање енглеских трупа у Грчку Хитлер је схватио не само као дрски изазов него и као акт који квари његове планове. Зато је решио да отера Енглезе из Грчке и да ту земљу покори. Тада је у први план избило питање Југославије и она се нашла на *великом историјском раскршћу* – да ли ићи путем уступака Хитлеру, или путем борбе за очување слободе, самосталности и властитог индивидуалитета. На тој дилеми настала су два идолошко-политичка фронта – *патриотски и антифашистички*, и *малодушни и профашистички*. Два супротна фронта су се оформила не само у политичком животу и политичкој јавности него и у војном врху, а настали су и у самој југословенској влади.

Историјску дилему профашизам или антифашизам, о којој се дуго дискутовало, влада је, најзад, разрешила тако што је одлучила да приступи Тројном пакту. Разлози које је за ту одлуку навела били су: неспремност земље за рат, несређено политичко стање у земљи, несигурна енглеска помоћ у случају рата, прихватљиви Хитлерови услови, вера у могућност ограничења даљих Хитлерових захтева када се тај први прихвати, и слично. Полазећи од тога, влада је 20. марта, на

специјалној седници, закључила да је боље прихватити пакт него рат, и да га зато треба потписати.

Одлучујући се за Тројни пакт влада је занемарила чињеницу да је пакт пораз без рата, као и то да је Хитлер учинио значајне концесије јер није мислио да их до краја испоштује. Поред тога, Хитлер је имао много веће обавезе према отвореним и оданим пријатељима и савезницима – Мађарској, Румунији и Бугарској, него према Југославији, па би њихове захтеве, на крају, задовољавао на рачун Југославије. Исто тако, влада је занемарила да би Хитлер своје уступке током рата наплатио тражењем да на његовој страни ратују и југословенске јединице, нарочито у случају да западне у ратне тешкоће. Најзад, добитак који би постигла избегавањем рата, Југославија би, после Хитлеровог пораза, морала да изгуби као Хитлеров савезник и побеђена страна.

Притиснута унутрашњим невољама, посебно пледирањем Хрвата за споразум са Хитлером и њиховим неинтересовањем за судбину Југославије, а заплашена вероватним ратом, влада је, на крају, 25. марта 1940, у Бечу званично приступила Тројном пакту. Потпис на тај документ ставили су председник владе Драгиша Цветковић и министар спољних послова Цинцар-Марковић. Два дана касније – 27. марта, патриотски и антифашистички оријентисани генерали Б. Мирковић и Д. Симовић извели су пуч, који је народ свесрдно подржао и који је *via factis* дезавуисао потписнике и обезвредио пакт. После пуча дошло је до значајних промена у политичком животу земље – укинута је намесништво, млади престолонаследник Петар је проглашен за краља и образована је нова влада, на челу са генералом Симовићем. Тако је 27. март постао велико сведочанство нашег непокора и трајни споменик нашег антифашизма, патриотизма и слободарства. Са шпанском антифашистичком епопејом, 1936–1939. године, то је најизразитија и најзначајнија манифестација европског антифашизма до Хитлеровог напада на Совјетски Савез. Друге земље и народи устали су против фашизма тек кад је он на њих започео инвазију и кад су морале да се боре за свој опстанак. Наш народ је рекао НЕ фашизму пре него што је био нападнут иако је добро знао да ће га то веома скупо стајати. Дакле, слободу је схватио не само као најбитнију одредбу своје егзистенције него је ставио и изнад властитог постојања. Тако је 27. март постао наш знак распознавања у свету. Његов историјски значај за наше народе и за нашу историју састоји се и у томе што је тада трасиран пут нашој каснијој антифашистичкој борби, укључујући и Народноослободилачку борбу. Наши народи су показали не само како се прави властита историја него су се уздигли и на ниво захтева савремене историје – борба против фашизма, у то време, постала је прва тачка дневног реда светске историје. Значај 27. марта састоји се и у томе што је Југославија тада иступила не само као антифашистички субјект првог реда него и што смо антиципирани, у одређеној мери и стварно иницирали касније антифашистичке иницијативе и коалиције, у чему је шири, тј. међународни значај тог датума.

Схватајући пуч не само као дрзак и безуман изазов него и као директну личну увреду, јер му се тако нешто први пут десило, Хитлер је нагло и крајње оштро реаговао. На седници, коју је сазвао истог дана, он је, не чекајући евентуалну изјаву лојалности нове владе, донео одлуку да Београд разруши и да освоји земљу. Дакле, југословенско гажење пакта било је непосредни повод, али не и главни разлог Хитлеровог напада на Југославију. Главни разлог – како је он сам 27. марта на седници са својим командантима изјавио, било је то што је Југославију сматрао непоузданим чиниоцем за сређивање ствари на Балкану. Јер, са гледишта сређивања ствари на Балкану, Југославија је Хитлеру била двоструко опасна – због наглог приближавања Совјетском Савезу, о чему је сведочио покушај потписивања војног пакта, и због проенглеске оријентације нове владе.

Напад на Југославију Хитлер је извршио 6. априла 1941, бруталним бомбардовањем Београда и офанзивом трупа на главним фронтовима. После несинхронизоване и млаке одбране, југословенска армија је поражена, а безусловна капитулација потписана је 17. априла 1941. године. Краљ, влада и војно руководство напустили су земљу и отпутовали за Лондон. После тог ужасног дебакла, ни грађанске партије, ни њихови истакнути лидери, нису дошли на идеју да јавно одбаце капитулацију и да народ позову да настави борбу. И војни врх се радије одлучио да буде лојалан, или да буде интерниран, него да позове народ на настављање оружане борбе. Једини израз непризнавања капитулације из официјелних војних кругова био је одлазак Драже Михаиловића са групом официра на Равну гору 13. маја 1941. године.

После освајања Југославије Хитлер је наставио инвазију Грчке. Покоравањем Југославије и Грчке проширио је сфере свог утицаја и ојачао економску и политичку моћ своје земље. Али, са гледишта његовог основног стратешког циља – напада на Совјетски Савез, остварење тог плана се знатно компликовало. За време рата у Југославији поједини Хитлерови најближи сарадници, као адмирал Канарис, сматрали су да изгубљено време због рата у Југославији може имати за последицу да се напад на Совјетски Савез одгоди за неколико недеља, а ако рат са Србима потраје више од месец дана, да га треба и напустити. И Кајтел је касније писао да би без рата на Балкану све било не само другачије него и да би и сама судбина рата са Совјетским Савезом вероватно била друга. Наглашавао је да би Немци много тога избегли да нису морали да помажу Италији у бесмисленом рату на Балкану. Тада ни Југославија, вероватно, не би извршила преокрет, а другачије би био успостављен и однос њихових снага у рату против Совјетског Савеза, особито с обзиром на време од два месеца, које је он 1941. године добио. Сматрао је да би се Немци нашли 30 km далеко од Москве, блокиране са севера, запада и југа, не у новембру под снегом и на температури -40°C , него два месеца раније.

Невоље које је проузроковао рат са Југославијом и Грчком биле су утолико веће што се изгубљено време више никако није могло

надокнадити. Преостало је или да се напад на Совјетски Савез убрза без неопходних припрема, или да се, због таквих припрема, за одређено време одгоди. Као мање зло изабрана је друга варијанта, али и она се показала као веома лоша.

Пошто је пребацио велики део војних снага са западног фронта на Исток и остварио концентрацију свих расположивих снага у земљи, Хитлер је 22. јуна 1941. вероломно напао Совјетски Савез. Са ступањем Совјетског Савеза у рат настала је нова фаза рата, који се не само проширио него је добио и изразитији антифашистички карактер. Поред тога, улазак Совјетског Савеза у рат створио је могућност за појаву организованих антифашистичких покрета у поробљеним земљама и подстакао је наде да ће фашистички агресор бити поражен. Истог дана када је Хитлер напао Совјетски Савез, Коминтерна је издала проглас, у којем је комунистичке партије и поробљене народе позвала да устану против фашизма и да се придруже борби Совјетског Савеза за сламање фашистичке агресије. Као одговор на тај позив, 4. јула, у Београду је одржан састанак руководства КПЈ, на којем је донесена одлука да се организује оружана борба против фашистичких агресора и да се народи позову у ослободилачку борбу. Убрзо после тога започела је оружана борба наших народа против окупатора.

Примењујући тактику блицкрига и користећи огромне војне предности, укључујући и чинилац изненадног напада, Хитлерова армија је првих месеци рата постигла велике успехе – освојила је балтичке државе, блокирала Лењинград, освојила Кијев, овладала богатим Доњетским базеном и чак дошла надомак Москве. Под утицајем тих тријумфалних освајања, немачки команданти су сматрали да је победа на домаку руке, али тим првим немачким успесима судбина рата није била одлучена, јер је совјетско руководство успело да се прибере, концентрише борбене снаге и заустави агресора на одлучујућем фронту.

У време совјетског успешног отпора на московском фронту и заустављања даљег Хитлеровог продора догодио се веома значајан догађај – започело је стварање антифашистичке коалиције – сарадње Совјетског Савеза, Енглеске и Америке у сламању фашизма, које је довршено почетком 1942. године. После стварања те моћне коалиције више се није радило о томе ко ће у рату победити, него када ће фашистички завојевач бити коначно поражен.

Хитлерово предвиђање да ће се у његовом рату са Совјетским Савезом радити „о бити или не бити“ показало се као пророчко, јер је тај рат за њега испао потпуно поражавајући. Упркос великом ангажовању Енглеске и Америке у борби против Немачке, слом Хитлерове војне машине и ратни пораз Немачке припремиле су три грандиозне битке Црвене армије – битка за одбрану Москве, Стаљинградска битка и Курдска битка. Савезнички доприноси током рата и њихово искрцавање у Нормандији, 6. јуна 1944, били су неоспорно веома значајни. Али, глобално, са становишта исхода рата, они су више садејствујући

него одлучујући, јер је неповратни заокрет ка победи изведен наведеним совјетским биткама.

Победоносно наступање Црвене армије са истока и англо-америчких армија са запада, током 1944. године, све више је стезало обруч око нацистичке Немачке, успешно ломило све њене отпоре и све више приближавало коначни слом немачког агресора. Последњих дана априла 1945. Хитлер је у свом берлинском бункеру, из којег је командовао ратним операцијама, већ слушао ватрену паљбу совјетских каћуша. Да би избегао хапшење и освету победника, 30. априла одузео је себи живот. У политичком тестаменту, који је пред саму смрт написао, учинио је најгнуснију ствар на свету – презрео је свој властити народ, написавши да није био достојан ратне кампање.

Два дана после Хитлеровог самоубиства, 2. маја, Црвена армија је истакла победоносну заставу на немачки Рајхстаг, а немачке трупе су капитулирале у Италији. У Холандији и северној Немачкој немачке трупе су капитулирале четвртог, а 7. маја немачко државно и војно руководство затражило је безусловну капитулацију, коју је 8. маја 1945. потписао Кајтел. Као *дан победе над фашизмом* означен је 9. мај.

Пораз фашизма има не само национални или европски него и светски историјски значај. У нашем веку сматрало се да је Октобарска револуција, за коју се веровало да отвара епоху преласка у бескласно друштво, најзначајнији догађај савремене историје. Међутим, слом реалног социјализма и распад Совјетског Савеза изменили су ранг приоритета и значаја великих догађаја савремене историје – у први план се уздигла победа над фашизмом. У ствари, ако Октобарска револуција није успела да европско друштво уведе у социјализам, победа над фашизмом га је спасила од повратка у варваризам, у који би га Хитлеров нови светски поредак увео. Зато је победа антифашистичке коалиције над фашизмом најзначајнији догађај од велике француске револуције 1789. године до наших дана.